

УДК 330.342.338.2

Красченко Л.А.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Соціально-економічні перетворення в Україні потребують серйозного осмислення багатьох концептуальних проблем розроблення національної моделі економічного розвитку. Серед них першочергового значення набувають проблеми макроекономічної стабілізації і державного регулювання національної економіки.

Особливість сучасного стану національної економіки потребує скоординованої фінансової політики, заснованої на ідеї поєднання ринкової інституціоналізації та ефективного державного регулювання економічних процесів. Однак цілісної наукової концепції державного фінансового регулювання економіки, зорієнтованої на стимулювання економічного зростання в Україні, не створено, що знижує довіру суб'єктів господарювання до бюджетно-податкової, грошово-кредитної політики держави. Як наслідок, у середньо- і довгостроковій перспективі майже не проявляється позитивний вплив фіiscalьних та монетарних інструментів на розвиток макро- і мікроекономічних процесів. Нагальним стає завдання вироблення наукових зasad формування ефективної стратегії державного фінансового регулювання, яка включає в системну узгодженість фіiscalьної і монетарної політики як умову економічного зростання в Україні.

Дослідження проблеми знаходиться у сфері наукових інтересів багатьох українських вчених-економістів. Методологічні та макроекономічні аспекти державного регулювання трансформаційної економіки висвітлюються у працях В.Гейца, П.Єщенка, Б.Кваснюка, І.Лукінова, С.Мочерного, Ю.Ніколенка, А.Покритана, А.Чухна. Проблеми фінансового регулювання є об'єктом дослідження Д.Богині, З.Варналія, О.Василіка, Г.Волинського, А.Гальчинського, І.Гуревича, І.Лютого, І.Радіонової, О.Савченка, В.Черняка та інших вчених.

Завданням статті є комплексний аналіз фінансових відносин як провідної ланки посилення впливу держави на ефективність економічних процесів і на цій основі розроблення рекомендацій щодо оптимізації державного фінансового регулювання економіки України в умовах ринкової трансформації. Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання дослідження: розкрити сутність системи державного регулювання економіки і визначити особливості державного фінансового регулювання в умовах трансформаційних перетворень; визначити напрями оптимізації державного фінансового регулювання економіки України.

Головна мета економічної політики держави, виходячи з Конституції України, – забезпечення економічного зростання, яке гарантувало б громадянам країни досить високий рівень життя, гідні умови праці і соціальну захищеність кожній людині. Цієї мети може бути досягнуто шляхом державного регулювання економічних процесів з використанням комплексу економіко-правових, економічних, кредитно-фінансових чинників, які створюють умови для розвитку всієї системи господарського механізму [1].

Досвід переходу України до побудови нової економічної системи, орієнтованої на формування ринкових відносин, показав, що переходні процеси є складними, суперечливими, а головне – тривалими. На відміну від наміченого, об'єктивно необхідного для національної економіки прискореного темпу ринкових реформ, що мав місце в багатьох країнах («індустріальні дракони» Південно-Східної Азії, Чілі, Туреччина, постсоціалістичні Польща, Чехія, Латвія, Естонія), процес становлення ринкової економіки в Україні явно за-

KРАВЧЕНКО Л.А.

тягся. Це й викликає необхідність аналізу сучасного стану економіки країни і оцінки ефективності обраної стратегії.

Особливого значення нова роль держави набуває в сфері фінансів та грошового обігу. Першочерговим завданням є правове регулювання стабільності фінансової системи – банків, пенсійних, страхових фондів, брокерських контор, інвестиційних компаній, фондових бірж, яка забезпечує платіжні послуги, розміщує кредити, мобілізує заощадження. Держава в переходній економіці відіграє провідну роль у створенні фінансових інститутів для управління складними фінансовими операціями. Її регуляторна функція полягає в забезпечені розумної поведінки на ринку, протидії явищам нестійкості фінансових ринків та їх незахищеності від шахрайства. В системі державного регулювання економіки чи не найважливіше місце посідає фінансове регулювання. Систему державного фінансового регулювання як об'єкт пізнання слід розглядати як систему, яка одночасно є підсистемою державного регулювання економіки.

Функціонування фінансової системи спрямоване на вирішення певних завдань, що стоять перед суспільством. Цим завданням підпорядковуються і організація фінансових відносин у суспільстві, і процеси руху та розміщення фінансових ресурсів та ціноутворення на них, і пропорції між їх централізацією та децентралізацією, і порядок формування, розподілу та перерозподілу доходів, і спрямованість витрат окремих суб'єктів підприємницької діяльності, громадян та держави, і структурне співвідношення між окремими сферами та ланками фінансової системи, і характер взаємовідносин між ними, і пропорції між індивідуальним та суспільним споживанням. При цьому можлива практично безмежна кількість варіантів організації фінансових відносин і фінансової діяльності, з яких необхідно вибрати саме той, що найбільше підходить даній країні у певний час. Вибір цих варіантів і становить основу фінансового регулювання, яке здійснює держава.

Державне фінансове регулювання відображає суб'єктивну сторону функціонування фінансів. Самі по собі фінанси і фінансова система є об'єктивними явищами. Вони існують незалежно від волі окремих суб'єктів фінансових відносин і взагалі відбувають об'єктивні закономірності розвитку. Але механізм функціонування фінансів, організація фінансових відносин і рух грошових потоків хоча й підпорядковані цим об'єктивним закономірностям, не спрацьовують самі по собі. Їх організують конкретні суб'єкти, які керуються багатьма чинниками політичного, економічного і гуманітарного характеру, поєднуючи при цьому як загальносуспільні, так і власні інтереси. Тому фінансова політика завжди є переплетінням широкої гами різних інтересів окремих політичних партій і владних структур, центральних і місцевих органів влади та управління, різних верств населення тощо.

Через фінансове регулювання економіки проявляється стратегія і тактика фінансової політики. Процес фінансового регулювання вартісних пропорцій розвитку господарства зумовлений місцем і роллю фінансів в економіці. Регулювання виробництва, розподілу, обміну і споживання є функцією фінансової політики держави.

На сьогодні в економічній літературі немає єдиного погляду на зміст державного фінансового регулювання економіки.

Так, П.С. Нікольський тлумачив фінансове регулювання як перерозподіл фінансових ресурсів [2, с.77]. В.М. Родіонова бачить зміст процесу регулювання у планомірному перерозподілі вартості суспільного продукту, який здійснюється за допомогою розподільчих важелів, породжених функціонуванням ціни, зарплати, фінансів, кредиту [3, с.72-73].

В.М. Опарін зазначає, що фінансове регулювання ґрунтуються на правовому регламентуванні розподільчих відносин у суспільстві й на окремих підприємствах. «Оскільки фінанси, – пише він, – являють собою розподільчі й перерозподільчі відносини, то і зміст фінансових методів регулювання полягає в тому, що вони по суті є методами розподілу» [4, с.22].

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

На наш погляд, державне фінансове регулювання економіки – це діяльність, спрямована на зміну кількісних і якісних показників фінансових процесів в економіці через механізм надання або вилучення фінансових ресурсів.

Таким чином, ми вважаємо, що державне фінансове регулювання – це система економічних відносин, що складаються у діяльності, спрямованої на зміну кількісних і якісних показників фінансових процесів в економіці через механізм формування грошових фондів, їх перерозподілу, використання при узгодженні інтересів суб'єктів господарювання з метою забезпечення стійкості функціонування економічної системи.

Сформована останніми роками система державного регулювання національної економіки не лише не мала в своєму арсеналі відповідних інструментів регулювання, але й за-перечувала їх необхідність, тому що згідно з нею всі питання економічних перетворень повинні вирішуватися суб'єктами економіки самостійно, виходячи з ринкової кон'юнктури.

Запозичена ззовні неоліберальна модель економічних перетворень була далеко не у всьому оптимальною: вона не враховувала специфіку України, складність завдань, які доводилося вирішувати у зв'язку із затвердженням державності, глибину економічних устоїв колишньої економіки, розставлення політичних сил, процеси, що відбуваються в духовному житті суспільства, кадровий потенціал.

Ця модель не відповідала реаліям нашого життя і тому уникнути масштабних втрат, які спілкали економіку України, було практично неможливо. Для демонтажу командної економіки радикальний лібералізм був ще деякою мірою виправданий. Тепер, коли на перше місце виступають завдання економічного зростання, структурної та інноваційної політики, проблема зміщення регулюючої функції держави стає ключовою.

Глибока економічна і політична криза багато в чому пов'язана з деструктивною економічною політикою перших років після проголошення незалежності. На перший план вийшла неоліберальна ідеологія, яка спиралася на дегрегулювання і роздержавлення економіки. Стан економіки України в ті роки характеризувався розвалом фінансово-кредитної і грошової системи, платіжною кризою, спадом інвестиційної діяльності і стрімким падінням життєвого рівня населення.

Лібералізація цін в Україні викликала розвиток інфляційної спіралі, в 1993 році індекс інфляції збільшився майже в 5 разів порівняно до 1992 р. і був найбільшим високим (10140%). У 1994 р. ВВП країни поменшав на 23% порівняно до 1993 р., національний доход – на 24,5%, промислове виробництво – на 28% [5, с.292].

В цілому ситуацію, що склалася в нашій економіці протягом останніх років, можна характеризувати як відсутність узгодженості між різними засобами макроекономічної політики, що робить її неефективною, а ситуацію в економіці – малокерованою. Зокрема, антиінфляційні спрямованості грошово-кредитної політики протистояла проінфляційна позиція бюджетно-податкової. Остання справляла дестабілізуючий вплив на економіку через відносно високий рівень державного споживання, що проявляється в дефіциті бюджету і стрімкому зростанні державного боргу.

Практика бюджетно-податкового регулювання в 1994-му – першій половині 1998 року дозволяє зробити висновок про відсутність внутрішньої логіки бюджетного процесу в Україні, про наявність в ньому механізмів, репенеруючих чинники бюджетної незбалансованості. Відносно доходної частини бюджету це проявляється у спробах вирішити проблему надходжень за рахунок збільшення податкового тиску. Внаслідок цього замість збільшення наповнюваності бюджету відбувається скорочення бази оподаткування, посилення «тінізації» і чергове загострення проблеми податкових надходжень. В цілому фіскальна спрямованість бюджетно-податкової політики, здійснювана до останнього часу, не створювала передумов для виконання доходної частини бюджету. Разом з тим одна з основних причин бюджетної незбалансованості – неефективність існуючої податкової системи, яка не

КРАВЧЕНКО П.А.

використовує повною мірою свій фіскальний потенціал і не забезпечує потрібний рівень надходжень у бюджет. Привертає увагу відносно незначна частина непрямих податків у складі доходів бюджету. Замість цього за рахунок податку на прибуток підприємств у бюджет надходить непропорційно велика частка – близько 20% доходної частини консолідованого бюджету.

В основу практичної макроекономічної політики в 1992-1993 рр. покладено принцип повної відмови від використання монетарних інструментів у регулюванні економіки. При здійсненні грошово-кредитної політики Національний банк України використав командно-адміністративні методи і, зокрема, централізований розподіл кредитних ресурсів, пільгове кредитування, встановлення кредитних обмежень тощо. До 1994 р. в Україні взагалі не діяли такі інструменти рефінансування, як кредитні аукціони. Політика рефінансування банків проводилася тільки через єдиний механізм – прямі кредити, які прямували через колишні державні банки переважно у державний сектор економіки.

Економічна і грошово-кредитна політика 1993 року не відрізнялась принципово від політики 1992 року. Продовжувались спроби відновити економічну стабільність на основі реанімації державного сектору за рахунок емісійного доходу, а також бюджетно-дотаційної податково-пільгової та кредитної підтримки. Державний бюджет України на 1993 рік був затверджений з дефіцитом 7,7% ВВП, єдиним джерелом покриття якого був кредит НБУ. Пряме кредитування Національним банком України бюджетного дефіциту неухильно зростало і до кінця року досягло 99% всіх кредитних емісій, що створило фінансову і правову основи для «заморожування» трансформаційних процесів у тих секторах економіки, де вони почалися. Міжбанківські кредитні ресурси переважно зосереджувалися в колишніх державних банках.

Однак основна причина низької ефективності монетарної політики криється не в її внутрішніх протиріччях, а в умовах, в яких вона проводилася. Одним з основних недоліків грошово-кредитної політики, яка проводилася, було те, що великі внутрішні резерви були направлені не на розвиток виробництва, а на покриття дефіциту державного бюджету. У 1996 р. банки-резиденти вклади у державні облігації в 3 рази більше грошових коштів, ніж в кредитування вітчизняної промисловості. Безперервні розширення обсягу ОВДП і підвищення рівня їх прибутковості (до 120%) потягли за собою будівництво «піраміди», яка нічим не підкріплювалася з боку держави і в будь-який момент могла привести до краху фондового ринку. З кінця 1997 р. грошова політика фактично залишалася заручником бюджетної незбалансованості. Досить врахувати те, що дуже довго НБУ був єдиним покупцем ОВДП. Незбалансованість бюджету блокувала проведення ефективної монетарної політики, зосереджуючи значну частину кредитних ресурсів на ринку обслуговування державного боргу.

Такий стан негативно позначився також на інвестиційному процесі, оскільки інвестиційну політику не можна розглядати ізольовано, поза зв'язком з іншими засобами макроекономічної політики: бюджетно-податковою і монетарною політикою. Інвестиційний процес залежить від стану в бюджетно-податковій і грошовій сферах. Загальний спад господарської діяльності в Україні доповнився інвестиційною кризою. Рівень капітальних вкладень в національну економіку в 1999 р. склав менше 10% ВВП, тоді як в країнах Центральної і Східної Європи – в середньому 20%. Парадокс полягав у тому, що грошово-фінансова система України була сформована з орієнтацією на ринкову систему виробництва, якої в Україні не було. Таким чином, фінансова система почала руйнувати виробництво. За класичними поняттями економічної теорії спочатку повинна створюватися система виробництва, а потім грошово-фінансова система, яка його обслуговує.

Ще одним суттевим недоліком ринкових реформ, що проводяться в Україні, на нашу думку, стала недооцінка плануючої ролі держави в забезпечені функціонування трансфор-

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

мацийної економіки України. Ми згодні з рядом вчених [6, 7, 8], які відзначають, що демонтаж централізовано-планового управління зовсім не звільняє державу від необхідності реалізації основних форм державного регулювання економіки: планування і прогнозування соціально-економічного розвитку країни, що включає визначення цілей розвитку і системи пріоритетів, вироблених на їх основі довгострокових стратегічних установок з урахуванням їхніх соціальних, економічних і світогосподарських наслідків. Обґрунтованість планомірного впливу на ряд економічних процесів з боку держави (шляхом розроблення і по-далішої реалізації грошової, фінансово-кредитної, науково-технічної, податкової політики) продиктована самим ринком, оскільки формування інвестиційно-інноваційного курсу, оптимізація структури суспільного відтворення – це сфери, які об'єктивно не є досить прибутковими для приватного капіталу.

Ще в середині XIX століття німецький економіст Фрідріх Ліст зазначив, що у країн, які волею історії опинилися в положенні того, хто наздоганяє, немає іншого способу швидко забезпечити високі темпи економічного зростання і зайняти відповідне місце у світі, як спиратися на силу і міць держави.

Україна просунулась далеко вперед шляхом лібералізації економіки, приватизації та роздержавлення, створення ринкової інфраструктури. Досягнуто відносної рівноваги на споживчому ринку, розвивається підприємництво та нові виробничі й фінансові структури, зорієнтовані на ринкову модель господарювання. Послідовна грошова і антиінфляційна політика дає змогу вийти на такі рівні річної та місячної інфляції, які не перешкоджатимуть економічній активності, прискореній інвестиційній і кредитній діяльності, нормалізації процесів відтворення основного капіталу та ВВП в цілому.

Необхідність коригування стратегії і тактики реформ у напрямі підвищення ролі держави в процесі створення сучасної ринкової системи в Україні визначається об'єктивними чинниками, що склалися сьогодні в національній економіці. До них відносяться необхідність найшвидшого подолання кризи, забезпечення високої зайнятості, коригування власливих ринковій конкуренції недосконалості, завершення процесу формування ринкового простору, здійснення протекціонізму щодо вітчизняних виробників, підтримки українського приватного капіталу. Говорячи про активізацію державного втручання в соціально-економічні відносини, важливо підкреслити, що перевищення його максимально допустимих меж здатне викликати появу диспропорцій і розбалансованості, неефективності цього втручання.

Неефективність регулюючої сфери викликана як недосконалістю окремих регуляторів, так і їх системи, оскільки від відповідності окремих інструментів один одному та їх сукупності, їх узгодженості і взаємодії багато в чому залежить результативність функціонування всієї системи.

Порушення принципу системності і комплексності дії регуляторів є однією з основних причин неефективності реформ в Україні, особливо в перші роки економічних перетворень, але ця обставина зберігається і зараз. Тому ставиться питання про системне оновлення як одного з найбільш невідкладних і глобальних завдань перебудови економіки. Дослідження особливостей переходної економіки зумовлює постановку таких завдань, об'єктивно на-зрілих в ході проведення соціально-економічних перетворень в Україні: посилення регулюючої ролі держави; вдосконалення структури економіки і підвищення її ефективності; забезпечення соціального захисту населення.

На сучасному етапі необхідно виділити пріоритетні економічні цілі розвитку України, які відповідали б новому ринковому механізму господарювання і відображали національні інтереси. Ми поділяємо думку українських вчених про те, що державне регулювання економіки повинно бути направлене на реалізацію суспільної мети – максимізацію суспільного добробуту [9, 10]. Тому генеральною метою державного регулювання трансформаційної

KRAVCHENKO L.A.

економіки України ми вважаємо створення ринкової системи, що забезпечить розвиток продуктивних сил країни і призведе до соціально-економічного зростання.

Висновки та пропозиції. Наведена нами раніше характеристика соціально-економічного розвитку трансформаційної економіки України і відмічені її специфічні особливості, така, як кризовий стан національної економіки; повільне здійснення процесу ринкових реформ; нерозвиненість ринкової інфраструктури; надмірна бюрократизація суспільства; високий рівень тінезації економіки; криміногенний (значною мірою) характер приватизації і роздержавлення державної власності; гальмування становлення прошарку приватних підприємців середнього класу диктують необхідність посилення стабілізуючої функції держави. Вона повинна бути направлена на вирівнювання довгострокових циклічних, короткострокових і середньострокових кон'юнктурних коливань, тобто на за-безпечення того, що не здатне самозабезпечити ринковий механізм (тому що система ринкового господарства внаслідок специфіки координації економічних рішень і дій допускає порушення внутрішньої стабільності національного господарства, сильні коливання кон'юнктури, виникнення галузевих диспропорцій).

Повертаючись до вже сказаного, відзначимо неадекватність односторонніх методологічних переваг сучасному гнучкому ринковому господарству, світовим тенденціям. Успішне здійснення радикальної перебудови української економіки, як відзначає відомий український вчений А.А. Чухно, потребує детального обґрунтування такої моделі ринкової економіки, яка враховувала б світовий досвід і разом з тим особливості нашої держави [11].

Таким чином, системою державного регулювання економіки України повинна бути система соціально орієнтованої ринкової економіки з сильною регулюючою функцією держави, що забезпечує формування змішаної ринкової економіки і соціальні гарантії з боку держави.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996г.-К.: Прес-са України. 1997.-72с.
2. Фінанси ССР / Под ред. М.К. Шерменева.-М.: Фінанси.-1997.-с.77.
3. Родіонова В.М. Государственный бюджет ССР и его роль в сбалансированном развитии экономики. -М.: Финансы и статистика.-1985 - с.72-73.
4. Опарин В.М. Фінанси (Загальна теорія)- К.: КНЕУ.-1999.-с.22.
5. Шніцер Мартін. Порівняння економічних систем // Пер. з англ.-К.: Основи, 1997.-519с.
6. Гальчинський А. Восстановить дієспособність державства // Економіка України.-2000.-№8.-С.8.
7. Держава та економічне зростання (концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України) / за ред. Квасюка Б.Є. – К.: Ін-т економ. прогнозув., 2001.- 88с.
8. Панасюк Б. Прогнозирование экономического развития Украины // Экономика Украины.-2000.-№9.-С.26.
9. Бутенко Л.І., Кучеренко В.Р. Державне регулювання економіки в переходний період. - Одеса: Градостроитель. 1999.-116с.
10. Лукінов И. Методы и средства государственного регулирования экономики переходного периода // Экономика Украины.-1999.-№5.-С.8.
11. Основи економічної теорії: Підручник/ А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Клімко та ін.; За ред А.А. Чухна – К.: Вища шк., 2001. – 606с.